

Procesy przeobrażeń modernizacyjnych w teoriach ekonomicznych – implikacje dla rozwoju społecznego

WPROWADZENIE

Celem artykułu jest charakterystyka podstawowych założeń teorii modernizacji, ze szczególnym uwzględnieniem istoty tego procesu w historii myśli ekonomicznej. Chodzi o uchwycenie tych wątków tej teorii, które odnoszą się do refleksji na temat rozwoju społeczeństw, a zwłaszcza opisują zmiany zachodzące w obrębie społeczeństw współczesnego świata.

Wychodzi się z założenia, że czynniki rozwoju są odwróceniem barier rozwoju. Jeśli zidentyfikuje się czynniki wywołujące zacofanie i ich wzajemne związki, to będzie wiadomo, na jakich kierunkach powinien koncentrować się wysiłek na rzecz rozwoju.

MODERNIZACJA JAKO CZYNNIK ROZWOJU

Teorie zacofania i modernizacji wypracowano w latach 50. i 60. XX w. Na początku jednak dominowało ich ujęcie ekonomiczne. W późniejszych latach zwrócono uwagę na analizę psychologicznych, społecznych i politycznych czynników, wskazując, że zacofanie nie odnosi się z reguły do całej gospodarki krajów, ale do jej części – najczęściej sektora tradycyjnego¹. O ile jednak zacofanie traktowano jako system wzajemnych zależności między czynnikami, które hamują rozwój, ale go nie uniemożliwiają, o tyle w teoriach modernizacji nie akcentowano barier rozwoju, lecz czynniki rozwoju. Zakładano, że przecież kraje rozwijały się zawsze. Chodziło więc tu o takie ujęcie, by zidentyfikować czynniki przyspieszające ich rozwój.

Cechy tworzące zacofanie i modernizację wyodrębniano na podstawie porównywania krajów słabo i wysoko rozwiniętych. Stosując metodę luki lub odej-

¹ Zjawisko zacofania oprócz teorii modernizacji tłumaczą też teoria marksistowska i neomarksistowska, a także szkoła zależności.

mowania wskazywano cechy odnoszące się do różnych sfer gospodarki i organizacji życia społecznego. Są to tzw. cechy ogólnoeconomiczne (m.in. dotyczące rolnictwa, demografii, cech kulturowych, politycznych i wiążących się z niską wydajnością pracy). Prób ich identyfikacji dokonali m.in. H. Leibenstein oraz E. Gannage.

Z najbardziej aktualnego i nowoczesnego ujęcia cech charakterystycznych zacofania M. Todaro można na zasadzie przeciwstawności określić cechy krajów, których poprawie sprzyja modernizacja [Kozak, 2001]:

- wysoki poziom życia nie tylko elit, ale i większości ludności przejawiający się w wysokich dochodach, dostatecznych zasobach i standardzie mieszkań, w wysokim poziomie wykształcenia, niskiej umieralności niemowląt, długim okresie życia i pracy oraz ogólnie dobrym samopoczuciu;
- wysoki poziom wydajności pracy, który jest wynikiem samowzmacniających się czynników ekonomicznych, tj. odpowiednich oszczędności i inwestycji, wysokich kwalifikacji ogółem i technicznych pracujących, dostatku ziemi i zasobów, jak też czynników pozaekonomicznych: dostatecznej motywacji do poprawy samego siebie, wysokich ambicji, dużej chęci innowacji i eksperymentowania, wysokiego poziomu dyscypliny: czynniki te wiążą się z wysokim poziomem życia, dostatecznym wyżywieniem i poziomem zdrowotnym;
- niski stopień obciążenia społeczeństwa kosztami utrzymania ludności niepracującej (dzieci i osób starszych);
- niska i malejąca skala bezrobocia;
- niska zależność od produkcji rolnej i eksportu surowców;
- niska wrażliwość, brak dominacji i zależności oraz partnerstwo w kształtowaniu warunków handlu międzynarodowego, transferu technologii i eksportu kapitału, ale i systemów wartości, stosunków i stylów zachowań i instytucji.

W takim ujęciu wizji modernizacji wszystkie czynniki połączone są w łańcuch zależności. Przedstawione czynniki i zjawiska układają się w krąg przyczynowości, poprzez poszukiwanie analogii między procesami gospodarczymi a zjawiskami społecznymi (socjologicznymi). Należy zaznaczyć, że trudno ustalić ich wagę i hierarchię, ale wzajemnie się one warunkują, gdyż stanowią system naczyń połączonych (można im przeciwstawić teorie „błędnych kół” tłumaczące niedorozwój).

Waga tych czynników dla różnych ekonomistów jest różna – R. Nurkse przywiązywał dużą wagę do odpowiedniej ilości kapitału (zwłaszcza zagranicznego). Z kolei B. Knall, J.M.D Little i P. De Briey zwracali uwagę na znaczenie wysokich kwalifikacji, rozwój oświaty, nauki i postępu technicznego oraz poprawę wydajności pracy [Kozak, 2001].

Współcześnie pojęcie modernizacji należy przedstawić jako złożone zjawisko obejmujące aspekty ekonomiczne, psychologiczne, kulturowe, cywilizacyj-

ne i polityczne. Kluczowe bowiem elementy procesów modernizacji tworzą wysoki poziom życia w sensie materialnym, do czego wiedzie rozwój gospodarczy, społeczny i polityczny [por. Kołodko, 2007].

W koncepcjach gospodarki dualnej punktem wyjścia była teza o podwójnym charakterze społeczeństw i gospodarek. Zauważono bowiem, że postęp cywilizacyjny wynikający z postępu technicznego ma charakter nierównomierny tworząc dwa światy: nowoczesny i tradycyjny². Podział ten jednak, co krytykowano, opierał się na europocentrycznym systemie wartości. Sektor nowoczesny był zorientowany na zysk, przedsiębiorczość, postęp techniczny oraz społeczno-ekonomiczny, zaś sektor tradycyjny pozbawiony był tych pozytywnych wartości i zakładał sztywną strukturę społeczną. Z punktu widzenia państw mało rozwiniętych nie zawsze to co nowoczesne okazywało się jednak pozytywne. Odrzucając ujęcie: nowoczesne = lepsze, podkreślano jednak, że to co tradycyjne powinno podlegać stopniowym zmianom. Chodziłoby więc bardziej o przypisanie tym gospodarkom pewnych cech, które decydują o ich odrębności. W koncepcjach tych nie wnیکano jednak ani w społeczną, ani kulturową istotę tej dychotomii, za co były one krytykowane. Nie umożliwiły bowiem likwidacji tych różnicowań. Koncepcja ta była lansowana i szeroko dyskutowana w literaturze ekonomicznej w latach 50. XX w., a w kolejnej dekadzie stanowiła punkt wyjścia rozwoju paradygmatu teorii modernizacji, zakładającej potrzebę unowocześnienia gospodarek i społeczeństw krajów mało rozwiniętych.

Warto jednak podkreślić, że teoria modernizacji i westernizacji Trzeciego Świata zaproponowała statyczne porównanie cech geograficznych, demograficznych, ekonomicznych, społecznych, technologicznych, cywilizacyjnych i kulturowych krajów mało i wysoko rozwiniętych, przypisując im podstawową rolę w wyjaśnianiu niedorozwoju i zacofania. Porównania takie ukazały niejednorodność także i wśród krajów rozwijających się, prowadząc do koncepcji gospodarki dualnej. Podejście to jednak bariery i luki rozwojowe odnosiło do pojedynczych czynników, nie traktując ich kompleksowo. Teoria modernizacji błędnie zakładała, że zawsze tradycyjne jest gorsze, a nowoczesne lepsze, nie uwzględniając specyfiki krajów słabiej rozwiniętych. Zastąpienie dualnej gospodarki krajów mało rozwiniętych jednolitą strukturą społeczno-gospodarczą krajów „Pierwszego Świata” nie rozwiązało kwestii istniejącego zacofania.

² W literaturze znaleźć można jeszcze inne ujęcie podziałów istniejących w świecie, a mianowicie na: sektor kapitalistyczny i przedkapitalistyczny, zorganizowany i niezorganizowany oraz formalny i nieformalny. Także i ten podział przedstawiano na zasadzie kontrastu. Nie zajmowano się jednak strukturą całego systemu warunkującego dualność, lecz poszczególnymi jego częściami, co uniemożliwiało poznanie rzeczywistych relacji między nimi.

TEORIE MODERNIZACJI A PROCESY ROZWOJU SPOŁECZNEGO

Teorie modernizacji są także rozwiniętą teorią zmiany społecznej. Odwołują się do założeń historycznej szkoły niemieckiej, ewolucjonizmu, dychotomicznych wizji społeczeństwa, weberowskich poglądów historyczno-socjologicznych oraz funkcjonalizmu, jednak rozkwit tych teorii przypada na połowę XX w. W ich rozwoju można wyróżnić dwa okresy, które lokowały procesy modernizacji na różnych poziomach życia społecznego. Pierwszy okres – od początku lat 50. do połowy lat 60. XX w. – proces modernizacji sytuował na poziomie makrosocjalnym i był oparty na założeniach ewolucjonizmu. W latach 70. i 80. rozwinięto jednak krytykę tej klasycznej wersji teorii modernizacji, gdyż, jak zauważono, nie zawsze prowadziła ona do zakładanych pozytywnych celów niszcząc tradycyjne instytucje i style życia. Drugi okres – trwający od połowy lat 80. – charakteryzuje odrodzenie teorii modernizacji. Proces ten przybrał jednak na sile dopiero w latach 90., a czynnikami jego odnowienia były przekształcenia transformacyjne i radykalna zmiana społeczna krajów Europy Środkowo-Wschodniej (krajów postkomunistycznych nazywanych „Drugim Światem”). Poprzednim obiektem teorii modernizacji były „Kraje Trzeciego Świata” [Foryś, 2008]. W punkcie startu do wolnego rynku i upowszechnienia demokracji kraje te przeszły, jak wskazuje P. Sztompka, modernizację przymusową, sterowaną i planowaną odgórnie, która w swoich efektach była „fałszywą modernizacją” (*fake modernity*) [Sztompka, 1993, s. 137]. Łączyła bowiem ona w istocie elementy nowoczesności z pozostałościami społeczeństwa tradycyjnego. Klasyczna wersja teorii modernizacji nie wytrzymała konfrontacji z rzeczywistością społeczno-gospodarczą, czego efektem było przeformułowanie dotychczasowych założeń. Nowa teoria modernizacji zwana również „teorią neomodernizacji” nie zakłada żadnego koniecznego celu ani nieodwracalnego przebiegu zmiany historycznej (odrzućcie przesłanki wynikających z ewolucjonizmu) [Foryś, 2008, s. 100]. W związku z nowym podejściem do tej problematyki modernizację postrzega się jako historycznie uwarunkowany proces konstruowania, rozprzestrzeniania się i uprawomocniania instytucji i wartości charakterystycznych dla nowoczesności: demokracji, wolnego rynku, edukacji, racjonalnej administracji publicznej, etosu pracy czy samodyscypliny [por. Sztompka, 2005, s. 138–140; Hausner, *Polityka...*, 2007; Kołodko, 2007]. Ta wizja modernizacji rzuca również inne światło na koncepcje społeczeństwa. Społeczeństwo nie jest tu bowiem skostniałym systemem z dającymi się wyodrębnić elementami. Jest ono raczej luźnym „miękkim polem stosunków” (*soft field relationships*), w obrębie których zachodzą ciągle zmiany społeczne (w sposób nieprzerwany czy fragmentaryczny) [Sztompka, 1993, s. 10]. Zwraca się tu także uwagę, w odróżnieniu od klasycznych teorii, w których dominowało ujęcie makrosocjalne, na poziom

mikrospołeczny. Współcześnie panuje bowiem przekonanie, że modernizacja powinna być wprowadzana oddolnie, a jednostki i ruchy społeczne mają do odegrania w tym procesie decydującą rolę. Presja modernizacji w kierunku nowoczesności wychodzi właśnie od nich i staje się czynnikiem wymuszającym zmiany na dominujących do tej pory elitach. Współczesna wersja teorii modernizacji wskazuje na kluczową rolę mas i zorganizowanych grup społecznych, ich aspiracji i dążeń w procesach rozwoju społecznego [por. teorię klasyka myśli społecznej J. Ortegi y Gasset 1999].

MODERNIZACJA JAKO PROCES ZMIANY SPOŁECZNEJ

Modernizacja to unowocześnienie i upowszechnienie różnego rodzaju innowacji o charakterze technicznym bądź technologicznym, które mają usprawnić istniejące wcześniej. Takie rozumienie modernizacji ma jednak ograniczony charakter, gdyż nie zawiera odniesień dla życia społecznego. Współcześnie, jak się wydaje, ważne jest bowiem uchwycenie wpływu tego rodzaju działań modernizacyjnych na życie społeczne i społeczeństwo. Wprawdzie W.E. Moore bezpośrednio modernizację odnosi do społeczeństwa, jednak nadal nawiązuje do klasycznych wizji tego procesu. Określa ją bowiem jako proces transformacji tradycyjnego (przednowoczesnego) społeczeństwa w takie formy technologii i związane z nimi organizacje społeczne, które są charakterystyczne dla zaawansowanych, ekonomicznie rozwiniętych i stabilnych politycznie społeczeństw krajów świata zachodniego [Moore, 1974, s. 89].

Z kolei definicję, która pozwala wyróżnić poziomy, na jakich dokonuje się proces modernizacji, zaproponował D. Lerner. Według niego jest to proces zmiany społecznej uruchamiany przez międzynarodową lub wewnątrzspołeczną komunikację, poprzez który mniej rozwinięte społeczeństwa nabywają cech powszechnych w społeczeństwach bardziej rozwiniętych.

Do tych cech można zaliczyć [Lerner, 1972, s. 386 i nast.]:

1. stopień rozwoju ekonomicznego, który pozwala na podtrzymanie wzrostu gospodarczego;
2. stopień udziału społeczeństwa w sferze publicznej, który pozwala wpływać na politykę (demokracja);
3. upowszechnienie racjonalnych norm (w sensie weberowskim) w kulturze;
4. wzrost mobilności w społeczeństwie wynikający z osobistej wolności członków;
5. transformację osobowości jednostek w kierunku skutecznego funkcjonowania w nowym porządku społecznym (osobowość nowoczesna).

Określenie tych cech umożliwia wyróżnienie poziomów (wymiarów): ekonomicznego, politycznego, społecznego, kulturowego i psychologicznego, w ramach których dokonuje się modernizacja.

Jak się wydaje, w obecnej rzeczywistości definicja ta nie jest trafna i z całą pewnością można ją zakwestionować z uwagi na postulowany trend, według którego kraje mniej rozwinięte w swoim rozwoju wzorują się na krajach wysoko rozwiniętych. Za ewolucjonizmem przyjmuje założenie o koniecznym, kierunkowym, progresywnym rozwoju, dla którego punktem odniesienia są kraje Zachodu. To ewolucyjne założenie o zasadzie jednoliniowości rozwoju jest zbyt dużym uproszczeniem i powinno zostać wyeliminowane ze współczesnej wersji teorii modernizacji na rzecz wielości dróg rozwojowych społeczeństw.

Złożoność bowiem modernizacji nakazuje określać ją jako wielowymiarowe i skomplikowane przejście, które obejmuje: ekonomię (kluczowa rola technologii i nauki, produkcji na rynek, fizyczna praca ludzka zastąpiona produkcją maszynową), sferę społeczną (rozprzestrzenianie się miejskich form egzystencji i koncentracja siły roboczej oraz nacisk na mobilność jednostek), politykę (systemy władzy oparte na prawie wyborczym i politycznej reprezentacji oraz demokracji), kulturę (likwidacja analfabetyzmu, rozwój edukacji i wzrost znaczenia wiedzy, sekularyzacja) oraz wymiar psychologiczny (nacisk na indywidualne cechy i osiągnięcia jednostek). Takie analityczne wyróżnienie i charakterystyka każdego z aspektów modernizacji wydaje się współcześnie niezwykle użyteczne [por. Sen, 2002; Toye, 1995; Tridico, 2007]. W zależności od celów badawczych poszczególne czynniki mogą spełniać różną/wiodącą rolę.

Współcześnie zasadniczą rolę należałoby przypisać czynnikom społecznym, określając modernizację jako proces zmiany społecznej, w której rozwój jest składnikiem natury ekonomicznej, a tym co go warunkuje jest sfera polityki.

Kluczową rolę rozwoju społecznego w modernizacji, zwłaszcza w odniesieniu do konsumpcji, podkreśla w teorii konwergencji W. Rostow, który rozwija ideę pięciu stadiów rozwoju (jest to równocześnie niejako schemat ewolucji społecznej), w których gospodarka dostarcza wprawdzie sił napędzających modernizację, ale głównym celem i efektem przemian gospodarczych jest wysoki standard życia większości społeczeństwa [Ancyparowicz, 1986, s. 76–98].

W szerszym ujęciu modernizacja zadziała jednak wyłącznie wtedy, gdy ekonomiści wyrobią w sobie kompleksowe rozumienie tej koncepcji. Modernizacja wrażliwa na sprawy społeczne nie polega na „coraz większym unowocześnianiu”. Świadoma jest natomiast problemów i ograniczeń towarzyszących procesom modernizacyjnym. Należy sobie zdawać sprawę z potrzeby ponownego ustanowienia ciągłości i spójności społecznej w świecie, w którym zachodzą chaotyczne zmiany, gdzie z samej natury nieprzewidywalna energia innowacji naukowych i technicznych odgrywa tak ważną rolę. Także i filozoficzny konserwatyzm ma znaczenie, choć modernizację i konserwatyzm uważa się za przeciwieństwa. Chodzi też o pragmatyczne podejście do radzenia sobie ze zmianą: pogląd na naukę i technikę dostrzegający różne niuanse i uznający ich niejednoznaczne konsekwencje dla społeczeństwa, szacunek dla przeszłości i historii.

Nauki i techniki nie da się już także pozostawić poza zasięgiem demokracji, ponieważ wpływają na życie współczesnych społeczeństw bardziej bezpośrednio i w sposób mający dalej idące skutki niż na życie poprzednich pokoleń (modernizujący program demokracji) [Giddens, 1999, s. 62].

Jak się więc wydaje, obecnie mamy do czynienia z szerszym kontekstem i różnymi wymiarami rozwoju.

MODERNIZACJA A SPOŁECZNO-GOSPODARCZE PROBLEMY ROZWOJOWE POLSKI

Zastosowanie ram teorii modernizacji eksponującej dualizm społeczno-ekonomiczny może być owocne do badań procesów rozwojowych polskiej gospodarki. Przemiany rynkowe i procesy globalizacyjne zaostwiają bowiem dualizm struktur. W Polsce enklawy nowoczesności funkcjonują w oparciu o rodzimy kapitał prywatny i kapitał obcy oraz obejmują sferę wyższych zarobków. Z kolei wciąż aktualny jest problem tradycyjnego sektora, który cechuje niskie wyposażenie w kapitał, niskie dochody i specyficzna, niezmienna mentalność osób pracujących bądź zasilających szeregi bezrobocia ukrytego, np. w sektorze rolnym [Leszczyńska, 2007].

Do cech gospodarki zacofanej, występujących wyłącznie w gospodarkach rozwijających się, które obserwuje się również w Polsce można zaliczyć:

- nadal relatywnie wysoki udział rolnictwa w produkcji i zatrudnieniu, a za niski udział usług,
- dualizm struktur gospodarczych i społecznych, tj. podział na sektor nowoczesny (duże miasta, pracujący umysłowo i na własny rachunek) oraz tradycyjny (wieś, społeczno-zawodowe grupy związane z rolnictwem), któremu odpowiada zróżnicowanie technik, skali i jakości produkcji (zróżnicowanie ekonomiczne) oraz w wykształceniu, mentalności, otwartości na zmiany i postęp modernizacyjny (zróżnicowanie społeczno-kulturowe),
- zależność od państw wysoko rozwiniętych w zakresie importu nowoczesnej technologii oraz imitacyjny charakter postępu technicznego i materialnego – w tym ostatnim zakresie dotyczy to m.in. wzorców konsumpcji i stylu życia [por. Kozak, 2001, s. 46; Hausner, *Pętle...*, 2007].

Tym, co odróżnia kraje Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polskę od średnio rozwiniętych państw rozwijających się są jednak słabsze kontrasty społeczno-ekonomiczne: znacznie mniejszy zasięg ubóstwa dochodowego i niepełnego zatrudnienia. Czynniki wzrostowe wiążą się z postępowaniem modernizacyjnym z uwagi na prywatyzację, rozwój sfery niematerialnej (szkolnictwa, służby zdrowia, opieki społecznej, kultury i sztuki), a także czynniki otwartości: silną penetrację kapitału zagranicznego i liberalizację [zob. Nieciński, 2004].

W Polsce obecny okres jest okresem wychodzenia ze społeczeństwa przemysłowego i przechodzenia w stronę społeczeństwa postnowoczesnego [Sadowski, 2004]. Wydaje się jednak, że daleko jeszcze do osiągnięcia dojrzałości. Pytanie, jakie nasuwa się w tym miejscu, dotyczy tego, czy w poszczególnych okresach rozwoju społeczeństwa jako całości, poszczególne grupy społeczne nadążają za postępującymi zmianami [Leszczyńska, 2007]. Odpowiedź na to pytanie jest jednym z elementów diagnozy współczesnego społeczeństwa polskiego. Ten problem wykracza już jednak niejako poza pole zainteresowań niniejszego artykułu.

WNIOSKI

W koncepcjach modernizacji nastąpiło odejście od klasycznych założeń tych teorii pozostających pod wpływem ewolucjonizmu i jego składowych w postaci determinizmu, progresywizmu, finalizmu, fatalizmu i uniwersalizmu. Wcześniej punkt ciężkości, prowadzący do unowocześnienia, stanowiły czynniki endogenne. Współcześnie punkt widzenia przesunął się w kierunku czynników egzogennych, związanych z włączaniem się wielu krajów do procesów globalizacji, a w szczególności: w światowy podział pracy i rynki międzynarodowe. Przejawia się to także w korzystaniu różnych krajów z pomocy międzynarodowych instytucji. W najnowszych koncepcjach modernizacyjnych zainteresowanie badaczy dotyczy mikrostruktur i ich roli w procesach unowocześniania. Z drugiej zaś strony akcentuje się, choć nie tak mocno jak wcześniej, rolę makrostruktur, a więc szerszego kontekstu. Podejście to odzwierciedla bowiem rzeczywiste procesy rozwojowe przejawiające się w postaci regionalizacji i lokalizacji oraz opozycyjnej wobec nich globalizacji. Współcześnie więc konieczne jest spojrzenie niejako z dwóch perspektyw. Warto wskazać, że perspektywy te nie są względem siebie alternatywne, lecz w istocie stanowią swoje dopełnienie [Krzysztofek, Szczepański, 2002, s. 37]. To połączenie, jak się wydaje, właściwie oddaje charakter modernizacji. Dzięki takiemu ujęciu jest ona przedstawiana jako wielowątkowy proces, obejmujący różne poziomy życia społecznego i przebiegający według odmiennego tempa na każdym z tych poziomów [Foryś, 2008, s. 101].

Ponadto współczesne ujęcia modernizacji nadają towarzyszącym jej procesom charakter kontekstowy i dają się sprowadzić do konkretnego miejsca i czasu, w których przebiegają. Ważną zmianą jest też to, że modernizacja nie pozostaje w konflikcie z tradycją – powinna wręcz wykorzystywać jej elementy do zyskiwania aprobaty społeczeństw na przeprowadzane w jej ramach działania. Warto też podkreślić, że znacząco zmodyfikowano też jedno z podstawowych założeń teorii modernizacji dotyczące cykli modernizacyjnych, które przechodzą społeczeństwa, od fazy tradycyjnej, przez fazę zmodernizowaną i nowoczesną, po fazę postnowoczesną [Piasecki (red.), 2007]. Modyfikacja tych ujęć wynika

z dwóch faktów. Po pierwsze: faktem mającym zasadnicze znaczenie w procesach rozwoju społecznego jest rewolucja informatyczna. Skłoniła ona bowiem do odmiennego ujmowania ostatniego stadium rozwoju, jakim jest społeczeństwo postnowoczesne i jego zamiany na społeczeństwo informacyjne. Niektórzy jednak wyodrębniają to ostatnie i uznają je za kolejne stadium rozwoju modernizacyjnego. Nie tylko wskazuje to na znaczenie rozwoju technologii informatycznych dla zmian społecznych, ale równocześnie podkreśla, że przejawia się ono w kulturowym aspekcie rozwoju społeczeństw. Współczesne teorie modernizacji, dla podkreślenia kulturowego wymiaru zmian społeczeństw postnowoczesnych, określane są jako postmodernizm. Po drugie: szybki rozwój technologii informacyjnych i przyspieszenie procesów integracji i globalizacji powodują nagły postęp przyspieszenia procesu modernizacji w wielu krajach. Efektem tego może być bardzo szybkie przejście poszczególnych faz rozwoju lub nawet pominięcie niektórych z nich. Modernizacja jednak jest procesem tak bardzo złożonym i zależnym od wielu czynników, że realne są także jej załamania i odwrócenie kierunku. Głównym źródłem powstania barier może być niezadowolenie społeczne wynikające z kosztów modernizacji (może to dotyczyć całego społeczeństwa bądź też pewnych grup społecznych). Przykładem są procesy modernizacji prowadzone w nowych, narzuconych warunkach w początkowej fazie transformacji w Polsce.

LITERATURA

- Piasecki R. (red.), 2007, *Ekonomia rozwoju*, PWE, Warszawa.
- Foryś G., 2008, *Dynamika sporu. Protesty rolników w III Rzeczypospolitej*, Scholar, Warszawa.
- Giddens A., 1999, *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Hausner J., 2007, *Pętla rozwoju. O polityce gospodarczej lat 2001–2005*, Scholar, Warszawa.
- Hausner J., 2007, *Polityka a polityka publiczna*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 1, s. 43–60.
- Kołodko G., 2007, *Wędrujący świat*, Prószyński i s-ka, Warszawa.
- Kozak Z., 2001, *Ekonomia zacofania i rozwoju*, Monografie i Opracowania, SGH, Warszawa.
- Krzysztofek K., Szczepański M.S., 2002, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Lerner D., *Modernization, Social Aspects* [w:] *International Encyclopedia of the Social Sciences*, red. D.L. Sills, MacMilla & The Free Press, New York 1972.
- Leszczyńska M., 2007, *Zróżnicowanie dochodów ludności rolniczej i ich uwarunkowania*, Wydaw. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Moore W.E., 1974, *Social Change*, Englewood Cliffs, New York.
- Nieciński W., 2004, *Problemy modernizacji Polski w warunkach współczesnego kapitalizmu*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 6.
- Ortega y Gasset J., 1999, *Bunt mas*, Wydaw. Muza, Warszawa.
- Rodrik D., 1999, *The New Global Economy and Developing Countries: Making Openness Work*, DC: The Oversea Development Council, Washington.

- Sadowski A., 2004, *Czy jest nam potrzebna wielka idea modernizacji Polski?*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 6.
- Sen A., 1999, *Development as Freedom*, Oxford University Press, New York.
- Sen A., 2002, *Rozwój i wolność*, Zysk i s-ka, Poznań.
- Sztompka P., 2005, *Socjologia zmiany społecznej*, Znak Kraków.
- Tofler A., Tofler H., *Cud sklonowany*, „Polityka”, 22.07.2000.
- Toye J., 1995, *The new institutional economics and its implications for development theory* [w:] Harris J., Unter J., Lewis C., *The New Institutional Economics and Third World Development*, Routledge, London.
- Tridico P., 2007, *Rozwój społeczny i wzrost gospodarczy w gospodarkach w okresie transformacji: rola instytucji*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 1, s. 95–124.

Streszczenie

Teorie zacofania i modernizacji opierają się na krańcowo różnych podejściach metodycznych: te pierwsze koncentrują się na barierach, a drugie na czynnikach rozwoju. Współczesny sposób widzenia świata i sposób jego analizy kształtuje już jednak paradygmat modernizacji. Paradygmat ten charakteryzuje się perspektywą ewolucyjną, gdyż rozwój definiuje jako proces spokojnych oraz stopniowych zmian i przeobrażeń oraz stałego postępu w sensie społecznym, ekonomicznym, instytucjonalnym, politycznym, kulturowym. Wartościami nadrzędnymi tego paradygmatu są: pieniądź, pozycja społeczna, wiedza, wolność i demokracja. Analiza przybiera tu charakter etnocentryczny i ahistoryczny. Paradygmat modernizacyjny występuje w czterech odmianach: modernizacji ekonomicznej, społecznej, psychologicznej i politycznej. Społeczne wydanie teorii modernizacji stanowi koncepcja społeczeństwa tradycyjnego i nowoczesnego. Niezbędnym warunkiem postępu społeczno-ekonomicznego jest przekształcenie społeczeństwa tradycyjnego w nowoczesne, które jest twórcze, charakteryzuje się dużą potrzebą osiągnięć i pnie się po drabinie społecznej hierarchii. Współcześnie należy poszerzyć zasięg badań zainicjowany szkołą modernizacji, intensyfikując zwłaszcza studia interdyscyplinarne i analizę wzajemnych sprzężeń między czynnikami rozwoju.

Processes of Modernization Transformations in Economic Theories – Implications for Social Evolution

Summary

Theories of recession and modernization are based on polar methodical approaches: the first focuses on barriers, the second focuses on development factors. Modern way of seeing the world and the way of its analysis shape a modernization paradigm. The paradigm is denoted by evolutionary prospect, for defining a development as a process of gradual deliberate changes and transformations, and constant progress in social, economic, institutional, political and cultural areas. The most important factors of the paradigm are: money, social status, knowledge, freedom and democracy. The analysis features ethnocentric decisiveness and lack of historical associations. The modernization paradigm emerges in four varieties: economic, social, psychological and political. Conception of traditional and modern society constitutes a social form of the theory of modernization. Transforming a society from traditional into modern is a precondition for social and economic progress. Nowadays, the range of research initiated by the idea of modernization should be broadened by intensification of interdisciplinary studies and analysis of connections between evolution factors.